

ПРЕВОДАЧЕСКИ ПОХВАТИ ПРИ ПРЕДАВАНЕТО НА СЪЮЗНИТЕ СРЕДСТВА В СИНАЙСКИЯ ПАТЕРИК

Екатерина ДОГРАМАДЖИЕВА, София

Темата на изследването е избрана с оглед да се потърсят данни за по-общите проблеми на патеричната литература: въпроса за езиковите взаимоотношения между отделните типове патерици, за относителната хронология на превеждането им, за фразата »ЮТЬУЪСКЪІѦ КЪНИГЪІ« в Методиевото житие. Излизаме от предположението, че съпоставката на цялостни езикови микросистеми може да даде интересни данни по тези въпроси. Поради това задача на изследването е да се установи съюзната система в Синайския патерик и начинът, по който са преведени гръцките съюзни средства. Като втори етап се предвижда съпоставка на положението в Синайския патерик с положението в другите свързани с него по време, място и тематика текстове, за да се установи тяхното взаимоотношение.

В Синайския патерик са употребени следните съюзни средства: 1. *Съчинителни*: 1.1. съединителни – и, ни, да, тауе, ти, то; 1.2. съпоставителни – а, же, ли, нъ, нъ обауе; обауе; 1.3. разделителни – или, любо; 1.4. мотивираци – бо, нбо; 1.5. заключителни – оубо, да оубо; 1.6. следствени – тѣмъ, тѣмъже, зане; 1.7. пояснителни – рекъше. 2. *Подчинителни*: 2.1. подложни – иже, гако, да, како; 2.2. допълнителни – иже (оже), гако, гакоже, да, еда, гакъже, елико (олико), еликоже, ли, аще (въпросително), кто, уѣто, кзи, котерзи, какъ, къде, камо, откоудоу, како, коликъ, коль, кольми; 2.3. сказуемноименни – иже, гако, гакоже; 2.4. сказуемноопределителни – гако, гакоже, акъ, кто, како; 2.5. определителни – иже, гако, гакоже, гакъ, гакъже, геликъже, да, уѣто, како, идеже, гаможе, гдоуже, отнюдоуже, гегдаже; 2.6. обстоятелствени за място – идеже, гаможе; 2.7. за време – гегда, гегдаже, внегодаже, гако, гакоже, къде, олишьдъ, въ нъже уасъ за обща темпорална ориентация; дондеже, донелиже, донелѣ, донелѣже, донѣдеже за крайна темпорална граница; отънели, отнелѣже, поне, понеже, понелѣже, покова, занеже, прѣже даже; 2.8. за начин – гако, гакоже, ако, акъ; 2.9. за количество – гелико, геликоже за еднакво количество; неже, нежели за градация; 2.10. за причина – гако, гакоже, имъже, понеже, зане, гельмаже; 2.11. за последица – да, гако, гакоже; 2.12. за цел – да, да некъли, гакоже; 2.13. за условие – аще, аще да, ели; 2.14. за отстъпване – аще и, да; 2.15. за изключване – разкъ, тъкъмо, тъуиѣ.

Съюзната система на Синайския патерик по състав и взаимоотношения съвпада със съюзната система на старобългарския книжовен език, така както е засвидетелствувана в запазените старобългарски паметници. Само темпоралният съюз **ПОНЕЛЪЖЕ** не е регистриран в старобългарските паметници, но по словообразователните си елементи се свързва с други старобългарски темпорални съюзи: **ПОНЕЖЕ**, **ОТЪНЕЛЪЖЕ**, **ДОНЕЛЪЖЕ**.

В областта на съюзната система русизми са се наслоили в ограничено количество. Единствен лексикален русизъм е съюзът за време **ПОКОВА**, употребен еднократно. Фонетични русизми са вариантите **ОЖЕ** покрай преобладаващото **ЪЖЕ**, **ОЛИКО** покрай **ЪЛИКО**, **ОЛИШЪДЪ** вместо **ЪЛИШЪДЪ**, **ОТКОЦДОУ** вместо **ОТКЖДОУ**, **ОТНЮДОУ** вместо **ОТНЖДОУ**, **ПРЪЖЕ** **ДАЖЕ** вместо **ПРЪЖДЕ** **ДАЖЕ**, **ТЪУИЮ** покрай **ТЪУИЖ**. Правописни русизми са формите с **А** вместо **Ъ**: **АКО**, **АКОЖЕ**, **АМОЖЕ** покрай преобладаващите форми **ЪАКО**, **ЪАКОЖЕ**, **ЪАМОЖЕ**.

По специфичното съчетание на употребяваните в старобългарския книжовен език варианти съюзната система на Синайския патерик е от преславски тип. Тя съдържа типичните за Супрасълския сборник и Шестоднева съюзи **ТИ** (засвидетелствано още в Синайския евхологий), **ТО** (още в Синайския евхологий, Савина книга, Рилски глаголически листове), **РЪКЪШЕ**, **АКЪ** (в единични случаи още в Зографско, Марийнско, Асеманиево евангелие, Синайски евхологий), **ЪЕЛЪМАЖЕ**, **ДА НЕКЪЛИ**, **ЕЛИ**, **ТЪУИЖ** (още в Савина книга). Особено важно е, че в Синайския патерик се употребява въпросителното наречие **КЪДЪ** с относителна функция, при това с темпорално значение, както в Супрасълския сборник и Шестоднева. Синайският патерик използва относителни наречия за време с формант **-ЛЪ [ЖЕ]**: **ДОНЕЛЪ**, **ДОНЕЛЪЖЕ**, **ОТНЕЛЪЖЕ**, **ПОНЕЛЪЖЕ**, характерни само за Супрасълски сборник, Савина книга, Превитер Козма.

Общото впечатление от превода е, че е умело извършен. Превовачът внимателно е следял особеностите на текста и се е серемял точно да ги предаде.

Гръцките съюзни средства са преведени по следния начин¹: 1. *Съчинителни*: *каџ* – **И** (2116), *же* (58), *ти* (20), *то* (12), *да* съчинително (10), *а* (6), *ли* адверзативно (2), *тауџ* (1), *или* (1), *нъ* (1), *бо* (1); *оџ* – **ИИ** (9), *оџдџ* – **ИИ** (13), *не* **И** (2), **И** *не* (1); *оџте* – **ИИ** (28), **И** *не* (1); *μη* – **ИИ** (2), *μηδџ* – **ИИ** (11); *μηте* – **ИИ** (18); *те* – **ЖЕ** (2), **И** (1); *оџкоџв* – **ТО** (1); *оџв* – **ЖЕ** (324), **И** (33), *тауџ* (6), *оџво* (5), *да* (2), *нъ* (1); *мџв* – **ЖЕ** (14), *λοιπόν* – **ЖЕ** (1), *џμωс* – **ОБАУџ** (2), *џμωс δџ* – **ОБАУџ** (1), *πλήν* – **ТЪУИЖ** (7), **ТЪКМО** (6), **ОБАУџ** (4), **НЪ** (1), **НЪ** **ОБАУџ** (1), *кџ томъ же* (1); *τέωс* – **ОБАУџ** (1), *δџ* – **ЖЕ** (696), **И** (25),

¹ Материалът е взет само от сравнението с гръцките оригинали в J.-P. Migne, *Patrologia Graeco-Latina*, LXXXVII, 3, p. 2852–3112. Допълнително ще бъдат изследвани и гръцките текстове, публикувани от Смирнов и Пройшен. Подчинителните съюзни средства за улеснение при работата са подредени според класическия труд на St. Słoiński, »Die Übertragung der griechischen Nebensatzkonstruktionen in den altbulgarischen Sprachdenkmälern«, Kirchheim, 1908.

Използувани са следните съкращения: П – подлог, Д – допълнение, Си – сказуемно име, Со – сказуемно определение, А – атрибут, Ом – обстоятелствено пояснение за място, Ов – за време, Он – за начин, Ок – за количество, Оп – за причина, Ос – за следствие, Оц – за цел, Оу – за условие, Оо – за отстъпка, Ои – за изключване.

ли адверзативно (8), нъ (8), а (6), бо (5); *ἀλλά* — нъ (123), же (1), и (1), бо (1); *γούν* — же (1), бо (1); *δή* — же (1); *ἤ* — или (41), и (4), ни (3), либо (1), аще ли то (1); *γάρ* — бо (132), же (18), и (1); *καὶ γάρ* — и бо (3), бо (2), ильже (1); *ἄρα* — оубо (3); *ἄν* — оубо (2); *τοῦνυν* — же (3), оубо (1); *τοῦτ' ἔστω* — ренъше (5); *ὅ ἐστω* — ренъше (1); 2. Подчинителни: 2.1. *ὅς* — иже (105), како (4), такоже (3), тако (1) като П, Д, Си, А; *ὅστις* — иже (9) като П и А; *ὅσπερ* — иже Д и А (9), такоже Д (1); *ὅπερ καί* — такоже Он (4); *διό* — тѣмъ (2), тѣмъже (1), зане (1); *εἰς ὃ* — идеже А (1); *ἐν ᾧ* — идеже А (4); *καθότι* — гегда Ов (3), гегдаже Ов (1), олишьдзи Ов (1), геликоже Ов (1); *ἐφ' ᾧ* — гегда Ов (2), идеже Ам (1); *ἀφ' οὗ* — отънели Ов (1), занеже Ов (1); *ἐν οἷα ὥρα, οἷαν οὖν ὥραν, ἢν ἂν ὥραν, ἢ τινα δήποτε ὥρα* — въ нъже уасъ (по един случай); *διὰ ἣν* — понеже Оп (1); *διότι* — понеже Оп (2); *ἀνθ' ὧν* — понеже Оп (1); 2.2. *ὡς* сравнительно — тако (60), такоже (22), акзи (2), ако (1), гже + инфинитив (1); *ὡς* допълнително — тако (6); *ὡς* сказуемоименно — тако (1); *ὡς* сказуемоопределително — тако (27), акзи (1); *ὡς* определително — тако (1); *ὡς* причинно — тако (1); *ὡς* следствено — тако (6), такоже (1); *ὡς* темпорално — тако (99), такоже (12), гегда (3); *ὡς* количественно — еликоже (1); *ὡς* финално — да (9); *ὥσπερ* за начин — тако (3), такоже (2), акзи (1); *ὥσει* за начин — тако (1), такоже (1); *ὥσανεὶ* — такоже Он (1), тако Со (1); *καθώς* — такоже Он (6); *καθά* — такоже Он (2); *καθάπερ* — такоже Он (1); *κατά* + съществително — такоже + личен глагол Он (3); 2.3. *ὅ* — иже П, Д, А (162), акъже А (1); 2.4. *ὅσος* — геликъже А (2), геликоже А (2), елико Д (3), еликоже Д (3), еликоуже погъзбѣль Ок (1), гже А (1); *ὅσπερ* — такоже Д (1); *ὅσον* — елико Ок (4), геликоже Ок (1), тако Он (1), кольми Д (1), донъдеже Ов (1); *ὅσάκις* — геликоже Ок (1); *ἐφ' ὅσον* — понеже Оп (4); *οἷος* — такъже А (2), такъже Д (1), иже А (2); *οἷα* — такоже Он (1); *οἷον* ако Он (1), акзи Он (1); *οἷονεὶ* — тако Со (1); *ὅποι* — какъ Д (1); *οὗ* — идеже Ам (4); *ὅπου* — идеже Ом (16), идеже Ам (9), гамже Ом (1), гамже Ам (1), къде Д (1); *ἐνθα* — идеже Ам (8), идеже Ом (1), гегдаже Ав (1), иже Д (1); *ὅθεν* — отнюдоуже Ам (1), гъдоуже Ам (1); *ὅθεν* съчинително тѣмъ (1), да оубо (1); 2.5. *ὅτι* Д — тако (195), такоже (1), да (2), гже (2); *ὅτι* П — тако (1); *ὅτι* Со — тако (40); *ὅτι* А — тако (5), такоже (1); *ὅτι* Оп — тако (8), такоже (1), понеже (3), зане (1), ильже (3), бо (2); *ὅτι* Ос — тако (1); 2.6. *ὥστε* Ос — тако (20), такоже (2), да (1); 2.7. *ὅπως* Д — да (2), тако (2), како (2); *ὅπως* Оп — да (2); 2.8. *ἵνα* Оп — да (117), да некъдзи (1); *ἵνα* Д — да (33), гже (1), чимъ (1); *ἵνα* П — да (3); *ἵνα* А — да (3); 2.9. *μή* — еда Д (1); *μηκέτι* — да Д (1); *μήτι* Д — еда како (1), еда уьто (1); *μή πως* — аще Оу (1); 2.10. *ὅτε* Ов — гегда (36), гегдаже (1), тако (1), такоже (1), къде (1), донелъже (1), понелъже (1); *ὅταν* Ов — гегда (21), гегдаже (2), такоже (1); *ἐξ ὅτε* — отнелъже Ов (1); *ἐξ ὅτου* — поне Ов (1), покова Ов (1); *ἡνίκα* — гегда Ов (1); 2.11. *ἐπειδή* Оп — понеже (27), ильже (2), тако (1); *ἐπειδάν* Оп — понеже (2), ельмаже (1); *ἐπάν* — гегда Ов (1); *ἐπεὶ* — тако Ов (1), аще то Оу (1); 2.12. *ἕως, ἕως ἄν, ἕως οὗ* Ов — дондеже (12), донъдеже (3), донелъже (3), донелиже (1); 2.13. *μέχρι* — дондеже Ов

(1); *μέχρις οὗ* – донелиже Ов (1); *πρὶν* – прѣже даже Ов (1); *πρινή* – прѣже даже Ов (1); 2.14. инфинитив с темпорална функция – понеже Ов (1); *ἐν τῷ* + инфинитив – **҃҃҃҃** Ов (5), **҃҃҃҃҃** Ов (2), **кѣде** Ов (1); *ἕμα τῷ* + инфинитив – **҃҃҃҃** Ов (1), **вѣне҃҃҃҃** Ов (1), **҃҃҃҃** Ов (1); *μετὰ τὸ* + инфинитив – **҃҃҃҃** Ов (4), **кѣде** Ов (2), **҃҃҃҃** Ов (1); *πρὸ τοῦ* + инфинитив – прѣже даже Ов (4); инфинитив с финална функция – **да** (2), **҃҃҃҃** (1); *εἰς τὸ* + инфинитив – **да** Оц (2); *πρὸς τὸ* + инфинитив – **да** Оц (2); *διὰ τὸ* + инфинитив – понеже Оп (4), **зѣне** Оп (1), **имѣже** Оп (1); *ἐν τοῦ* + инфинитив – понеже Оп (1); инфинитив субектен – **да** (1); инфинитив обектен – **да** (11), **҃҃҃҃** (2); *εἰς τὸ* + инфинитив – **да** Д (2), **҃҃҃҃** + инфинитив Д (1); 2.15. причастна конструкция в именителен падеж – **҃҃҃҃** Ов (1), **понеже** Ов (1); абсолютен генитив – **҃҃҃҃** Ов (1), **дондеже** Ов (1); 2.16. *εἰ* – **аще** Оу (39), **аще да** Оу (1), **ели** Оу (1), **аще** Д (3), **оже** Д (1), **ли** Д (3); *ἐάν* – **аще** Оу (42); *κἄν* – **да** Оо (2), **аще** Оу (2); *εἰ καί* – **аще** и Оо (1); *εἰ μή* – **тѣкѣмо** Ои (11); **тѣуиѣж/тѣуиѣ** Ои (9), **развѣ** Ои (2), **нѣ тѣуиѣж** (3), **нѣ** иже Ои (2), **нѣ** (1); *εἶποτε* – **҃҃҃҃** Ов (1), **҃҃҃҃҃** Ов (2); *εἰ ἄρα* – **ли** Д (1); *εἴτι* – **иже** Д (12), **оже** Д (1), **҃҃҃҃** Д (2), **҃҃҃҃** Д (1); *εἴτε* – **или** (1), **лѣобо** (1); 2.17; *τίς* – **кто** Д (5), **уѣто** Д (28), **коте́ри** Д (1), **҃҃҃҃** Д (1), **иже** А (2), **уѣто** А (1); **кто** Со (1); *ποῖς* – **кѣи** Д (4), **кѣж** Д (7), **коль** Д (1); *ποῦ* – **како** Д (3), **кѣде** Д (3); *πόθεν* – **откоѣдоу** Д (4), **како** Д (1), **уиѣ** Д (1); *πῶς* – **како** Д (8), **како** Со (2), **како** П (1), **҃҃҃҃** Д (1); *πόσος* – **коликѣ** Д (3); 2.18. *ἢ* – **нежели** Ок (2), **неже** Ок (1).

Прави впечатление, че съществуват установени преводачески похвати за предаване на съюзните средства. Обикновено основни гръцки съюзи се превеждат с определени старобългарски съюзи и само в единични случаи се използват техни варианти. Така *καί* се предава главно с **и** (2116), по-рядко с **же** (58), **ти** (20), **то** (12), **да** (10), **а** (6), **ни** (2), **ли** (2), **таѣ** (1), **нѣ** (1), **или** (1), **бо** (1); *οὖν* се превежда предимно с **же** (324), по-рядко с **и** (33), **таѣ** (6), **оѣбо** (5), **да** съчинително (2), **нѣ** (1); *δέ* се предава главно с **же** (696), по-рядко с **и** (25), **ли** адверзативно (8), **нѣ** (8), **а** (6), **бо** (5); *ἀλλά* се предава с **нѣ** (123), еднократно с **же**, **и**, **бо**; *γάρ* се предава с **бо** (132), рядко с **же** (18) и **и** (1); *ἐπειδή* се превежда с **понеже** (27), с **имѣже** (2), с **҃҃҃҃** (1); *εἰ* се предава с **аще** (39) и по един път с **аще да**, **ели**. Този преводачески принцип е проведен и у другите старобългарски паметници.

Преводът на Синайския патерик споделя и друга особеност на старобългарските паметници – използването на варианти за предаване на един и същ гръцки съюз, например: *καί* се предава със съединителните **и**, **ти**, **то**, **да**, **ни**, **таѣ**, съпоставителните **же**, **а**, **ли**, **нѣ**, разделителното **или**, мотивиращото **бо**; *πλήν* – с **обаѣ**, **нѣ**, **нѣ** **обаѣ**, **же**, **тѣкѣмо**, **тѣуиѣж**; *ἢ* – с **или**, **лѣобо**, **ни**, **и**, **аще** **ли** **то**; *καί γάρ* – с **небо**, **бо**, **имѣже**; *ὡς* за сравнение с **҃҃҃҃**, **҃҃҃҃**, **ако**, **акоже**, **ако**, **акоже**; *ὥσπερ* – с **҃҃҃҃**, **҃҃҃҃**, **акоже**, **акоже**, **кѣде**; *ὅτι* за причина с **҃҃҃҃**, **҃҃҃҃**, **понеже**, **зѣне**, **имѣже**, **бо**; *ὅτε* – с **҃҃҃҃**, **҃҃҃҃**, **҃҃҃҃**, **҃҃҃҃**, **кѣде** Ов, **донелѣже**, **понелѣже**; *ἕως οὗ* – с **дондеже**, **донелиже**, **донелѣже**, **донелѣ**, **донѣдеже**; *μετὰ τὸ* + инфинитив – с **҃҃҃҃**, **҃҃҃҃** Ов, **кѣде** Ов, абсолютен дателен; *διὰ τὸ* + инфинитив – с **понеже**, **зѣне**,

ИМЪЖЕ; *ἄμα τῷ* + инфинитив — с **ІЕГДА**, **ВЗНЕГДАЖЕ**, **ІАКОЖЕ** Ов; *εἰ μή* — с **ТЪКЪМО**, **ТЪУИЖ**, **РАЗВЪ**, **НЪ ТЪУИЖ**, **НЪ ИЖЕ**, **НЪ**.

Синайският патерик се свързва със старобългарските паметници и по превеждане на основния принцип за смислово точното предаване на текста, без да се копира гръцката структура там, където тя се различава от старобългарската.

В отделни пунктове се установяват индивидуални особености, които биха могли да се използват за съпоставка, за да се изследват езиковите взаимоотношения на Синайския патерик с другите свързани с него паметници. Специфично е предаването на *οὐν* предимно с **ЖЕ**, а не предимно с **ОУБО**, както е в останалите старобългарските паметници. Само в Синайския патерик се установява също превеждане на предложно-релативните конструкции *εἰς ὃ* и *ἐν ᾧ* с **ИДЕЖЕ**; *καθότι* с **ІЕГДА**, **ІЕГДАЖЕ**, **ОЛИШЪДЪ**; *ἐφ' ᾧ* с **ІЕГДА** и **ИДЕЖЕ**. Със Синайския псалтир и Супрасълския сборник се сближава Синайският патерик по предаване на гръцките съюзи *ἕως*, *ἕως ἄν*, *ἕως οὗ* с вариантите **ДОНДЕЖЕ** (както в Синайския псалтир и Супрасълския сборник) и **ДОНЕЛЪЖЕ** (както в Супрасълския сборник). Характерна черта за Синайския патерик са и две книжовни особености: 1) доста последователното предаване на апозитивна членувана конструкция с **ИЖЕ**-конструкция, например: **ПОВЪДА НАМЪ АВЪВА ЛЕОНЪТИИ. ИЖЕ ВЪ МАНАСТЪРИ СЪГО ОЦА НАШЕГО ТEOΔOCИA ΓΛA 45a19–20** — *Διηγῆσατο ἡμῖν ὁ ἀββᾶς Λεόντιος τοῦ κοωβίου τοῦ ἁγίου Πατρὸς ἡμῶν Θεοδοσίου, λέγων ...* 2) също така доста последователното предаване на *ὅτι* recitativum с **ІАКО**, например: (продължението на предходния текст) **ІАКО ПО ОТЪГЪНАНИИ НОВЪИИХЪ ЛАВЪРЪ. ОТЪ НОВЪИ ЛАВЪРЪ. ШЪДЪ СЪДОХЪ ВЪ ТОН ЖЕ ЛАВЪРЪ 45a20–45b2** — *ὅτι Μετὰ τὸ διωχθῆναι τοὺς νέους λαυρήτας, ἐκ τῆς νέας λαύρας, ἀπελθὼν ἐκάθισεν εἰς τὴν αὐτὴν λαύραν.*

Проведеният анализ разкрива, че съпоставката на съюзните системи като комплекс има възможност да предостави обективни данни за езиковите взаимоотношения на старите текстове.

Sažetak

PREVODILAČKI POSTUPCI PRI PRENOŠENJU VEZNIČKIH SREDSTAVA U SINAJSKOM PATERIKU

Veznički sustav u *Sinajskom pateriku* i način na koji su prevedena grčka veznička sredstva analiziraju se da bi se utvrdio odnos toga teksta prema drugim staroslavenskim spomenicima. Veznički sustav u *Sinajskom pateriku* preslavskog je tipa. On sadrži veznike tipične za *Suprasalski zbornik*, *Šestodnev Ivana Egzarha*, *Savinu knjigu*, *Rilske glagoljske listove*, i to: **ТН, ТО, РЕКЪШЕ, АКЪИ, ІЕЛЬМАЖЕ, ДА НЕКЪЛИ, ЕЛИ, ТЪУНІЖ, ДОНЕЛѢЖЕ, ОТЪНЕЛѢЖЕ.**

Prevodilačka načela u *Sinajskom pateriku* zajednička su s prevodilačkim načelima ostalih stsl. spomenika:

- 1) Tekst se prenosi smisaono točno, a da se ne kopira grčka struktura kada se ona razlikuje od staroslavenske,
- 2) Iskorištavaju se ustaljeni prevodilački postupci pri prenošenju grčkih vezničkih sredstava,
- 3) Upotrebljavaju se stsl. varijante za prenošenje jednog te istog grčkog veznika,
- 4) Dosta se dosljedno javljaju dvije književne crte: grčka apozicijska konstrukcija s članom prenosi se **ИЖЕ**-konstrukcijom, a *ὅτι* recitativum s **ІАКО**.

SLOVO

28

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA U ZAGREBU

ZAGREB 1978

S L O V O

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA
»SVETOZAR RITIG«
Instituta za filologiju i folkloristiku, p.o. Zagreb

Izlazi jedanput godišnje

UREDNIŠTVO: 4100 ZAGREB, DEMETROVA 11

BR. 28

Urednički odbor:

ANICA NAZOR, MARIJA PANTELIĆ,
JOSIP TANDARIĆ

Glavni i odgovorni urednik:

ANICA NAZOR

Korektori:

ALOJZ JEMBRIH, JASNA VINCE

Ovaj broj časopisa »Slovo« izlazi uz finansijsku pomoć Republičke zajednice za znanstveni rad SR Hrvatske – SIZ-VII.

Tisak: Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb, 1979.